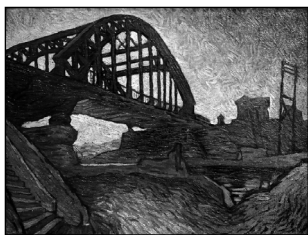

MOLNÁR ILDIKÓ

AZ IRODALOM TÁRSADALMI FUNKCIÓJÁNAK ESETE A TRANSZSZILVANISTÁKKAL

Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről

A korabeli nézetkülönbségekről

■ A két világháború közötti erdélyi irodalomról sokan, sok szempontból írtak, éppen ezért, amikor a transzszilvanizmusra gondolunk, azt hihetnénk, mindent leírtak már e korszakról. Jancsó Elemér kolozsvári irodalomtörténész munkásságának feldolgozása kapcsán jutottam el ahhoz a szerteágazó problematikához, amely az 1930-as évek erdélyi irodalomtörténeteiben a nemzedékek egymáshoz való viszonyát jellemzi. Az egymást váltó vagy egymás mellett párhuzamosan jelentkező nemzedékek öndefinícióját a jelzett évtizedben az irodalomhoz való viszonyuk határozta meg, és nem az egymáshoz való viszonyuk. Ha ez utóbbit tekintenénk fontosnak, valóban nemzedék-problematikáról beszélhetnénk, és az egyes irodalmi csoportosulások gyakran felderíthetetlen kapcsolathálóinak véget nem érő tisztázásáig jutnánk csak el. A nemzedékváltás nem az előző nemzedéktől való eltávolodás paragrafuszerű rögzítésében testesül meg a korszak erdélyi irodalmában, hanem az irodalomfogalom értelmezésének sajátosságában. Az irodalom társadalmi funkciójáról az 1930-as években éles vita alakul ki, amely látszatra a transzszilvanizmussal szemben megfogalmazott kritikaként jelentkezik, de mögötte az irodalom funkciójának társadalmi kérdése áll. Jancsó Elemérnek a *Nyugat* 1935. áprilisi számában megjelent, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című írása körül kialakult vita meghatározó jelentőségű az irodalom társadalmi funkciójának tárgyában. A vita mai olvasata az irodalom szerepéről és az irodalommal szembeni elvárásokról is szólhat.

1934 nyarán az
otthonról magával vitt
jegyzetek alapján
Párizsban írta meg
Erdély irodalmi élete
1918-tól napjainkig
című tanulmányát.

Az erdélyi irodalomban 1919–1944 között Pomogáts Béla tizenöt vitasorozatot nevez meg,¹ amelyek különböző erdélyi folyóiratokban zajlottak az erdélyi irodalom fogalmának öndefiníciós kérdései körül. Jancsó Elemér, mint a korszak fiatal irodalomtörténésze, több vitához is hozzászól, de ezúttal a *Nyugat* 1935. áprilisi számában megjelent tanulmánya, az *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* által kirobantott vitára összpontosítanak. Azonban a vitába mélyülés előtt fontosnak tartom azon Jancsó-írások áttekintését az erdélyi magyar irodalom vonatkozásában, amelyek fontosak a vitában elfoglalt álláspontjának megértése szempontjából.

Jancsó Elemér írásai 1927–1935 között Erdélyben a tudományos igényű erdélyi irodalomtörténet-írás elvi alapvetéseinek mondhatók. Nem egyedülállóak ugyan, mert az 1930-as években már többen foglalkoznak az erdélyi irodalom történetével, elméleti kérdéseivel, gondolok itt Kristóf György *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője* (1924), Tabéry Géza *Emlékkönyv* (1926), Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929)*², Tolnai Gábor *Erdély magyar irodalmi élete* (Szeged, 1933) című könyveire és Szentimrei Jenő, Balázs Ferenc, Kuncz Aladár, Kós Károly és mások ugyanolyan jelentőségű, az erdélyi irodalomról tett nyilatkozataira az időszaki sajtóban.

Jancsó Elemér az erdélyi irodalom elméleti kérdéseiről elsőként 1926-os, *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* című doktori értekezésében ír. Ennek kapcsán foglalkozik azokkal a külföldi kritikusokkal, akik a nemzeti irodalmak keretén belül ráirányították a figyelmet az egyes vidékek és társadalmi rétegek sajátos irodalmára (pl. Taine, Nadler, Sauer stb.)³ – fontos azonban kritikai magatartása velük szemben –, majd olyan hazai cikkek és tanulmányok ismertetése következik, amelyek az erdélyi jelleg vizsgálatával foglalkoznak a magyar irodalomban. Jancsó Elemér ekkori meggyőződése, hogy az erdélyi irodalom hordozója maga az erdélyi lélek, amelyet a sajátos gazdasági, kulturális és történelmi tényezők tesznek az általános magyar pszichétől megkülönböztethetővé. Az erdélyi irodalmat ekkor két fő korszakra osztva tárgyalja, az 1918 előtti az *öntudatlan erdélyi irodalom korára*, az 1918 utáni a *tudatos erdélyi irodalom korára*.⁴ Jancsó Elemér vizsgálja, hogy a magyar nemzeti irodalom egészét a 16–17–18. század folyamán milyen műfajokkal gazdagította az erdélyi irodalom, majd a 19. század erdélyi íróinál (Jósika, Kemény, Gyulai, Petelei) már megpróbálja kimutatni az érzékelhetővé vált erdélyi jelleget is, de a kortársainak számító erdélyi írók műveiben is a sajátos erdélyi vonásokat keresi. Az 1918-as tragédia az erdélyi irodalom számára az öntudatosodás hatékony korszakát hozta, amennyiben az addigi egységes magyar nemzeti irodalom a régi Magyarországgal együtt megszűnt, így az elszakadt nemzetrészt önmaga felé fordult, adott történelmi körülmények között kellett önmaga számára megtalálnia az irodalmi kifejezés új módozatait. Jancsó Elemér fölveti az erdélyi irodalom létjogosultságának a kérdését, és ennek a magyarázatát kívánja adni doktori értekezésével, amennyiben azt vizsgálja, hogy milyen sajátos erdélyi vonásokkal gazdagította az erdélyi irodalom a magyar irodalmat. Ezt a sajátosan erdélyi vonást az irodalomban úgy legitimálja, hogy elveti azt a materialista felfogást, ami szerint az irodalom az élet tükré lenne (mert az élet problémái mindenütt ugyanazok a világon), és ezzel szemben fogalmazza meg azt a nézetet, hogy „az irodalomban (...) az életlátás, az életnek bizonyos szemszögből való nézése a lényeges. Ez a látásmód adja meg az illető irodalom karakterét bizonyos korban. De a nemzeti nyelv csak általános keret, melyen belül kisebb-nagyobb csoportok, rétegek alakulnak, és amelyek bizonyos társadalmi osztálynak, vidéknek vagy embertípusnak speciális világnézetét tükrözik vissza az általános magyar irodalom keretén belül.”⁵ Ilyen zárt egységet alkotó irodalom az általános magyar irodalomtól az erdélyi irodalom. Kiemelendőnek tartom, hogy 1926-ban olyan korszerű kérdésekre keres választ, mint a regionális irodalom jellege, az erdélyi irodalom a magyar irodalom történetében, centrum és periféria viszonya.

Az 1926-os doktori értekezését követő nagyobb tanulmánya 1931-ben az *Erdélyi Fiatalokban* jelent meg, *Az erdélyi magyar irodalom útjai* címmel. Ebben a tanulmányában fejt ki nézeteit arról, hogy az irodalomkritikában két egymással ellentétes felfogás áll szemben: a l'art pour l'art irodalomszemlélet és a szociális célokat kitűző irodalomszemlélet, amely a művészet társadalmi szerepét hangsúlyozza: „(...) bármilyen felfogást valljunk, az irodalom legtágabb értelmezése az, amely szerint a művészet az egyén lelkén átszűrődő ezerarcú társadalom kifejeződése.”⁶ Azzal, hogy a két felfogást szembehelyezi egymással, az volt a célja, hogy a *társadalomszemlélet ellentéteire* mutasson rá. Jancsó Elemér, amikor az erdélyi irodalom létjogosultságát próbálja hitelesíteni, és felteszi a kérdést, hogy létezik-e erdélyi irodalom, akkor megkerülhetetlennek tartja a társadalomnak a művészetre, irodalomra gyakorolt hatását. A transzszilvanizmus lényegéről nem akar vitatkozni, de tényként áll ki amellett, hogy „erdélyiség tényleg van. De ezt az erdélyiséget nem kell csinálni, mert az feltalálható Erdély speciális gazdasági és társadalmi adottságaiban és az azon felépülő szellemi életben. Erdélynek minden időben voltak külön gazdasági és szellemi törekvései. Ezeket, ha akarjuk, nevezhetjük transzszilvanizmusnak is, de belőlük szentséget, tabut csinálni fölösleges és káros.”⁷ A transzszilvanizmust nem ellenzi, elismeri, hogy sok komoly művészi értéket hozott a felszínre, hiányolja viszont az erdélyi magyar társadalom problémáinak megjelenését ebben az irodalomban. Tamási Áron művészetét látja sokat ígérőnek e tekintetben. A kontextus, ami a transzszilvanizmus és az erdélyi fiatalok közötti feszültséget okozza, Jancsó Elemér 1935-ös tanulmányában⁸ kerül megvilágításra, kiderül, hogy Jancsó Elemér az erdélyi fiatalok között az 1927–1933 közötti egyetemi ifjúságot érti, amelynek „külső” és „belső” fejlődését vizsgálva jut el arra a következtetésre, hogy „a »transzszilván irodalom« (...) nem a mai erdélyi fiatalok irodalma, hanem azé a nemzedéké, amelyiknek ifjúsága az 1908–1916-os évekre esett, és első irodalmi fellépése az 1918 előtti időkre.”⁹ Úgy véli, hogy e korosztály írói, az akkor 38–40 év körüliek, a középosztály valamelyik rétegéhez tartoznak, művészetük a múlthoz viszonyítva jelentős esztétikai értéket képvisel, de az általa megjelölt fiatalok számára más megoldást kell találnia az irodalmi kifejezőmódok tekintetében. Ez az ok történeti és társadalmi. Ezekben az években nemcsak a transzszilvanisták és fiatalok között jelentkeztek a szellemi elkülönülés jelei, hanem a fiatalok körében is. Jancsó Elemér 1928–1934 között a fiatalok szellemi mozgalmában három, egymástól élesen elhatárolható irányváltást jelöl meg, elsőként a felekezeti jelleg kontra polgári radikális irányzat, majd a világnézeti harcok bélyegét magukon hordozók nézetkülönbségei, és végül a baloldali ifjúság és az egész polgári társadalom alapján álló fiatalok küzdelmei.¹⁰ A felekezeti kérdés kapcsolásával az Erdélyi Fiatalok liberalizmusa megpróbálja az ifjúságot egységbe tömöríteni. Jancsó Elemér arra az álláspontra jut, hogy a „Bartha Miklós Társaság, a Sarló, az Erdélyi Fiatalok és a többi egyesület fiataljai által szinte forradalmi jelszóként meghirdetett nemzedék-ellentét jelszava mögött az a probléma húzódott meg, hogy a fiatal ideológusok azt hangoztatták: „a háborúért, a gazdasági leromlásért, a hamis jelszavakért és az ifjúság jövőtlenségéért egyedül az előttünk jártak vonhatók felelősségre.”¹¹ Mindezek az idősebb nemzedék részéről nemcsak a vádaskodásokat visszautasító gesztust eredményezték, hanem egy nagyfokú bizalmatlansággal is társultak a fiatalok iránt. Ehhez hozzájárult még az a tény is, hogy a liberálisnak szánt Erdélyi Fiatalok történetéből ismert felekezeti ellentétek világnézetiekkel is társultak. Amikor 1932 őszén az Erdélyi Fiatalok megszervezte ifjúsági konferenciáját, marxista részről felkészült támadások áldozataivá váltak az előadók és maga a lap, de az egész polgári világnézet is. Ekkor indítják meg Demeter Jánossal az élen a *Fülvak Népe* című lapot is. A magyar ifjúság körében 1933 telén és tavaszán a marxizmus dominanciát szerzett, és ez lett a motívuma az Erdélyi Fiatalok 1933-as ketté-

szakadásának is. „Íme Szabó Dezső faluprogramja hova jutott alig 3 év alatt az erdélyi ifjú marxisták *jövőkérésében*”¹² – jegyzi meg Jancsó Elemér, nyilván nem kis iróniával.

Ahhoz, hogy helyesen értelmezzük Jancsó Elemér transzszilvanizmushoz, erdélyiséghez való viszonyát, meg kell értenünk a *módszerét*, amellyel mint irodalomtörténész és kritikus viszonyul az erdélyi irodalomhoz. Jancsóknak 1934-ben az *Erdélyi Fiatalokban* jelenik meg *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban* című tanulmánya, amelynek közvetlen előzménye az *Ifjú Erdélyben* 1928–1929-ben közölt cikksorozata: *Bevezetés az olvasás művészetébe, I–X*. Az irodalomtörténész álláspontját keresi a kortárs irodalomhoz való viszonyában, és a módszert, amellyel ezt úgy teheti meg, hogy az erdélyi magyarság érdekeit szolgálja. Jancsó Elemér szerint az „irodalomtörténésznek akarva, nem akarva tudomást kell a máról vennie”,¹³ mert az irodalom folyamatosságát hangsúlyozza, nem lehet az irodalom történetét néhány évtizeddel önmaga előtt megállítani. Mint módszert, az irodalomszociológiai irányzatot nemcsak aktualitása révén tartja a maga számára ebből a szempontból elfogadhatónak, hanem azért is, mert ez a módszer a kortárs irodalomtörténet-írásban annyiban megfontolandó, hogy az irodalom társadalmi szerepét vizsgálja: „leírja az író jellemét, társadalmi adottságait, művei eredetét, hatását, de sohasem az egyén kiemelésére és művének esztetizálására fekteti csupán a hangsúlyt, hanem a mű kézzelfogható, vagy legalábbis felmérhető hatásaira.”¹⁴ A kortárs irodalmi jelenségek és folyamatok leírását az irodalomtörténész kötelességének tartja. Módszerválasztása során tisztában van azzal, hogy a szociológiával való foglalkozás miatt a marxizmus vádja alá eshet, ezért meg is cáfolja ennek lehetőségét, és hangsúlyozza, hogy számára a szociológia kizárólag eszköz, módszer, és az irodalomban való alkalmazása nem jelent semmiféle világnézeti elkötelezettséget: „A szociológiai módszer és életszemlélet sokak szerint egyoldalú világnézeti lekötöttséget és állásfoglalást jelent. Ezt a nálunk magyaroknál nagyon elterjedt és csupán a tudatlanságból magyarázható felfogást, mely szerint a szociológiával való foglalkozás a marxizmussal való egyetértést és a polgári életszemlélet tagadását jelenti, Szerb Antal idealista felfogású irodalomtörténete cáfolja a legeklatánsabbul meg. A társadalmi jelenségek és az irodalom társadalmi vonatkozásainak vizsgálata kétségtelenül kiindulhat vagy eljuthat a marxizmushoz, de ugyanúgy elérkezhetik, és mint ahogy Németországban és Olaszországban látjuk, el is érkezett a fasizmushoz is. A szociológia tehát csak eszköz, módszer, de az irodalomban való felhasználása nem vezet szükségképpen világnézethez, csupán a tények objektív és teljes megmagyarázása vonhat maga után ilyen vagy amolyan világnézeti állásfoglalást.”¹⁵

Jancsó Elemér több helyen is elhatárolja magát mindenféle politikai világnézet-től, az Unió páholy 1933. május 31-i ülésén. *A fascizmus* címmel tartott előadásában, miután részletesen ismerteti ezen ideológia eredetét és alakulását, előre láthatónak tartja, hogy ez az eszme előbb-utóbb lángba fogja borítani egész Európát, és mint európai és világjelenséget az egész emberiségre nézve végzetesnek tartva utasítja vissza.¹⁶ Jancsó Elemér arra a következtetésre jut, hogy az irodalomkritika mint ítéletalkotó közeg egy olyan álláspontot kell, hogy képviseljen, amely nem zárja ki az ítéletalkotási eljárás során az esztétikai vizsgálati módszert, ugyanakkor nem függetlenítheti magát a kortárs társadalmi folyamatoktól, tehát a tudományos módszereknek biztosítaniuk kell egy viszonylagos látásmódot és igazságot.

Az irodalomtörténet-írás módszereiről¹⁷ írott munkájában azt az álláspontját fogalmazza meg, hogy az irodalomtörténet-írás módszerei és szempontjai elévülhetnek, de a tudományos szempontok szerint összegyűjtött nyersanyag mindig használható, és ez a tény hivatott biztosítani a folytonosságot és állandóságot az irodalomtörténet-írásban, de az egyes irodalomtörténeti iskolák közötti átjárhatóságot is. El-

marasztalhatónak tartja a tudományos munka során azt, hogy káros befolyással lehet rá a politika is. A nemzeti irodalmak történetére az éppen aktuális politikai hatalom mindig ráüti a maga bélyegét, így jöhet létre az, hogy az irodalomtörténet-írás szempontjait a hatalmi kényszer befolyásolja: „Azokban az országokban, ahol a liberalizmus uralkodik, az irodalomtudomány is főként a humanista és a liberális eszmék szemszögéből nézi a nemzeti irodalmak múltját. Ahol diktatúrák vannak uralmon, ott a diktatúrák vezető szempontjai kényszerítik a más tudományok sorában az irodalomtörténetet is, hogy a nekik megfelelő szempontok szerint értékelje át az irodalmat. Oroszországban a szocialista marxista szempont, Németországban a fajelmélet, Olaszországban a római jellemvonások keresése a vezető szempont.”¹⁸ Amikor Jancsó Elemér azt a kijelentést teszi, hogy az irodalmat csak a maga irodalmiságában, esztétikumában tekinteni megdőlt értelmezés, akkor az irodalom értelmezése szempontjából teszi ezt meg. Az irodalom megértéséhez, az értelmezés folyamatához tartja szükségesnek olyan szempontok vizsgálatát, mint olvasóközönség, kiadók, korszellem, a társadalmi osztályok, világgpolitika, ízlés, lélektan, világirodalmi jelenségek. Ezek mint társadalomtudományi szempontok jelennek meg az irodalom értelmezési kontextusában, azzal a tudatos értelmezői attitűddel társulva, hogy az irodalomtudomány fejlődéséhez minden értelmezői közösség úgy járul hozzá a tudományosság módszerével, ha minél több szempontból vizsgál egy-egy irodalomtörténeti jelenséget, valamely kor kimagasló alakját. Jancsó Elemér Szerb Antal azon irodalomfelfogását tartja az új irodalomtörténeész nemzedék hitvallásának, mely szerint: „az irodalmi alkotás egyik oldaláról tekintve szellemi munka, másik oldaláról társadalmi funkció, de a harmadik oldaláról lelki aktus.”¹⁹ Egy olyan magyar irodalomtörténetet tart kívánatosnak 1934-ben, amely egyrészt tisztázza a magyar irodalom szellemtörténeti viszonyát az európai irodalmakhoz, másrészt tisztázza a magyar irodalom viszonyát a mindenkori magyar társadalom különböző rétegeihez, ezáltal azt reméli, hogy a korszakalkotó irodalmi művek esztétikai értéke is tisztázódik. A Jancsó által támasztott elvárások egy magyar irodalomtörténettel szemben az európai szellemiség, igényesség, a magyar nemzeti irodalom egysége, amely gondolat teljességben egyezik Babits *Európaiság és regionalizmus* programadó tanulmányának elveivel is.

Ekkor, pontosabban 1933-ban Jancsó Elemér már elkészült az erdélyi magyar irodalom történetével, hiszen az előfizetési felhívást is elkészíti a könyv értékesítésére, melynek címe: *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1933-ig*, és 1933 őszén magánkiadásban tervezte megjelentetni. E felhívásból tudunk meg a legtöbbet Jancsónak erről a munkájáról, amit mindenki várt tőle, amit sokan láttak nála, de amelyet tulajdonképpen még nem ismerünk egységes kiadványként. Ez lett volna az első olyan erdélyi magyar irodalomtörténet, amely a szerző szándéka szerint a kisebbségi magyarság irodalmi és kulturális törekvéseinek minden vonatkozását felölelő szintézist adott volna.²⁰ Könyvét négy fejezetre osztotta: I. „Viharban” 1914–1918, II. „Külön utakon” 1919–1924, III. „Az egység jegyében” 1925–1928, IV. „Az idő sodrában” 1929–1933, és az egyes fejezeteket a vonatkozó korszak részletes kor- és társadalomrajza vezeti be, azzal a szerzői szándékkal, hogy rámutasson az erdélyi magyar társadalom és szellemi élet összefüggéseire. Művének fő célja a magyar nyelvterület, elsősorban az erdélyi és magyarországi olvasóközönség *tájékoztatása* az 1918 utáni Erdély társadalmi, irodalmi és tudományos eseményeiről. Itt hangsúlyozza, hogy kortárs irodalmi folyamatokról lévén szó, nem elsősorban a kritikai ítéletalkotás a célja e könyvvel, hanem az irodalomtudomány éppen aktuális felfogásának megfelelően az egész erdélyi magyar szellemi és társadalmi élet átfogó ismertetése. Ezen a szellemi és társadalmi életen a sajtót, a színházi életet, az iskola és közművelődés ügyét is. Az egyes fejezeteket életrajzok, társadalmi ismertetések, sta-

tisztikák, képek és gazdag bibliográfia egészítette ki. Jancsó Elemér ezzel a 600 oldalnyi terjedelmű művel az erdélyi magyarságról őszinte és pártállásra való tekintet nélküli, de a kortárs erdélyi problémákra is rávilágító irodalomtörténetet kívánt írni. A könyvet egy olcsóbb (300 lej, 10 pengő) és egy díszkiadásban (600 lej, 20 pengő) szándékozott megjelentetni, mert az egész magyar olvasóközönség számára elérhetővé kívánta tenni. A könyv tervezett megjelenési időpontja 1933. szeptember 1. és december 31. közé esett.

A vita és kontextusai

■ Jancsó Elemér 1934 nyarán az otthonról magával vitt jegyzetek alapján Párizsban írta meg *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című tanulmányát. Erre okot adott 1931-ben az *Új Arcvonalban* megjelent *(Az erdélyi magyar irodalom útjai. 1918–1931)* tanulmánya kapcsán Gaál Gábor, Gellért Oszkár, József Attila és mások biztatása, akik tőle várták az erdélyi irodalom történetének megírását. A tanulmány Gellért Oszkár közvetítésével jut el Babits Mihályhoz, aki meghívja magához Jancsó Elemért. Így kerül közvetlen kapcsolatba Babitscsal még a tanulmány megjelenése előtt. Jancsó Elemér saját elmondása szerint²¹ félt ettől a találkozástól azért, mert tartott attól, hogy tanulmányának világnézeti beállítottsága vitát szülhet kettejük között, és Babits egészségi állapotára tekintettel nem akart ilyen jellegű kellemetlenségben részt venni. A barátságos fogadtatásból kiderült, hogy félelme alaptalan volt, és Babits nem óvakodott annak közlésétől, hogy Jancsó tanulmányának több tételével, ugyan nem ért egyet, de közlésre érdemesnek tartja, mert az erdélyi irodalom megérett a kritikára. Így az írás azzal a lapalji megjegyzéssel került közlésre, hogy a lap szerkesztői több ponton nem értenek egyet a tanulmány tartalmával. A tanulmányt több mint 18 író és kritikus támadta, és négyen szóltak mellette. Jancsó Elemér ismét látogatást tesz Babitsnál 1935. július 13-án, Esztergomban, amikor az erdélyi irodalom feladatairól, aktuális helyzetéről, értékeiről és hiányosságairól beszéltek. Ekkor fejti ki Babits személyesen is véleményét Jancsó tanulmányával kapcsolatban: „Elmondta, hogy hosszú időn át az erdélyi irodalommal szemben tanúsított fenntartásának oka annak provinciális jellege volt. Első pillanatban meghökkenett a »provinciális« jelző, de Babits elmagyarázta, hogy mit ért ezen. Kifejtette azt a szilárd és mindvégig következetes nézetét, hogy erdélyiség és európaiság egymástól elválaszthatatlanok.”²² Felmerülő ellentétes nézeteik ellenére abban egyetértettek, hogy az erdélyi irodalom néhány nagy tehetsége és azok kiváló művei szükségessé teszik a fejlődést gátló tényezők kritikai feltárását. Ezt a beszélgetést követte Babitsnak a *Nyugat* augusztusi számában megjelent *Könyvről könyvre* című írása és a *Disputa* rovatban Jancsó Elemér viszontválasza, a *Néhány szó a „megtámadott erdélyi irodalomról”*.²³

A tanulmány kapcsán kialakult vita főként Erdélyben zajlott, a Jancsó Elemért támadó kritikák is főként innen érkeztek. A *Nyugat*nak ebben a vitában kiegyensúlyozó szerep jutott.

Jancsó célja az *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* című tanulmányával az volt, hogy a *Nyugat* olvasóival megismertesse a magyar irodalom erdélyi ágát, tudatosan nem erdélyi irodalmat akar felvázolni. Tanulmánya elején azt a szándékát fejezi ki, hogy a kritikustól és irodalomtörténésztől elvárható objektivitás mércéjével közeledik a témához. Abból a spinozai idézetből indul ki, hogy „a dolgokat nem gyűlölni, nem szeretni, hanem megérteni kell”. Az erdélyi irodalom megértésének lehetőségét a magyarországi olvasóközönséggel abban látja, hogy élettörténetét megismerteti. Ez az élettörténet az erdélyiség mibenlétére kérdez rá.

A vitaindító tanulmányt az *Erdélyi Helikon* májusi számában közölt kritika követte, amely Jancsó cikkét szinte szóról szóra cáfolja, majd a *Nyugat* 1935. júliusi szá-

mában Schöpflin Aladár reakciója a *Helikon*-cikkre, nyilván a *Nyugat* álláspontjának a tisztázása végett is. Schöpflin azt a tényt tartja fontosnak, hogy az erdélyi irodalom ellen megjelent egy kritika, ami nem feltétlenül lehet rossz az erdélyi irodalomnak. Jancsó kritikáját nem tartja elvetendőnek, bár elhatárolódik tőle: „én sem azonosítom teljesen magamat, kritikai szempontját értékesnek, de egyoldalúnak tartom, azt azonban el kell ismerni, hogy irodalmi színvonalon és hangon van megírva, nem egy megállapítása kritikailag helytáll, a mértékei jogosak, és nincs abban méltánytalanság, ha a tárgyalt írói csoportra egyszer a kritika legmagasabb követelményeit alkalmazza.”²⁴ Schöpflin Aladár megvédi Jancsó Elemért azzal, hogy „az igazságos kritika az, amely az igazságkeresés jóhiszemű szándékából ered, amit Jancsó cikkétől nem lehet megtagadni”.²⁵ Jancsó Béla mindenféle fellángolás nélkül, igazi kritikusi higgadsággal fejt ki véleményét *Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen* című tanulmányában. Jancsó Béla azzal a szándékkal írja meg észrevételeit, hogy Jancsó Elemér – akitől az erdélyi magyar irodalom történetének megírását várja – megírandó művének szempontjaiban olyan hibát ne vétsen, ami az erdélyi irodalmat esetlegesen egy hibás értelmezésnek tenné ki. Jancsó Béla fő kritikája e tanulmánnyal szemben Jancsó Elemér esztétikai és szociológiai szempontjai ellen szól. Rámutat arra, hogy helytelen az erdélyi magyar lírát tárgykörök szerint csoportosítani, mert egy költő sajátos arcát nem a vers témája, hanem a vele szembeni magatartás mutatja meg. Részletesen elemzi az ellentmondások sorozatát, amik előfordulnak, és amelyek elkerülhetők lettek volna. Jancsó Elemér érdemének tartja, hogy „az irodalmat nem az élettől elvonatkoztatva, hanem annak szerves jelenségeként óhajta tárgyalni, s rajta keresztül az egész erdélyi élet szintézisét adni”.²⁶ Az elemzett tanulmány fő elvi hibáját az irodalom társadalmi szerepének a félreértésében látja. Szerinte Jancsó Elemér az irodalom irányában azt az elvárást támasztja, hogy az emberek problémáira megoldást találjon, holott az irodalom társadalmi funkciója nem a társadalmi problémamegoldás, hiszen az a társadalom, a politika stb. feladata kell legyen, az irodalom társadalmi funkciója a problémák láttatása, esetleg lelki fogódzók nyújtása a problémák megoldásához.

Schöpflin Aladár előbb említett, *Nyugatban* megjelent cikkét követi Babits *Könyvről könyvre* című esszéje az augusztusi *Nyugatban*, amelyben Babits lezárja ezt a vitát, Jancsó Elemérnek is megadva a viszontválasz lehetőségét a lap *Disputa* rovatában. Babits Schöpflin cikkét megerősítve furcsállja azt a tényt, hogy a magyarországi kritika csak óvatosan mer ítéletet alkotni az erdélyi irodalomról, majd visszatartja azt a Makkai László részéről elhangzott vádat, hogy a *Nyugat* „nem rokon-szenvezne az erdélyi irodalommal”. Babits nem kritizálja a transzszilvanizmust, de nem tartja mindenképp irodalmi fogalomnak, mert azt történelmi szükségszerűség hozta létre. Elismeri, hogy létezik az irodalomban egy külön erdélyi öntudat, de az megelőzi a transzszilvanizmus fogalmát. Jancsó tanulmányának azon szempontjához, amely a társadalmi hatás vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza, nem kíván hozzászólni, de megvédi Jancsó írását azzal, hogy a kritika ellen, bármilyen színvonalon megírt cikkek legyenek is, nem foghatnak össze az írók.

A főbb bírálatok egyik sarokpontja az irodalom társadalmi funkciójának a kérdése körül mozog: Lehetséges-e az irodalom esztétikai értékelésén túl másik értékelési szempont alkalmazása, lehet-e létjogosultsága annak a megközelítésnek, hogy az irodalom társadalmi funkcióját egy nép, esetünkben az erdélyi magyarság érdekeinek szolgálatában elért eredményeiben keressük. Jancsó cáfolja az irodalom csakis esztétikai szempontok szerinti megítélését, jogot kér az irodalomfogalom kiterjesztésének lehetőségére, amely az irodalmat mint az egy nyelvet beszélő közösség lelki ki-velülését értelmezi: „Vajon hiba-e és éppen tudományos szempontból bűn-e az, hogy egy irodalomtörténész az esztétikai értékelés tiszteletben tartásával és felhasz-

nálásával meri az irodalom és társadalom viszonyait vizsgálat tárgyává tenni? És vajon nem különös és ellenmondó dolog-e az, hogy az általam »megtámadottnak« vélt erdélyi írók »védői«, akik mind hisznek a transzszilvanizmusban és fennen hirdetik »erdélyi« voltukat, éppen ennek az »erdélyiségnek«, a mai élő és való Erdélynek szemszögéből nem akarják bíráló alá bocsájtani »sajátosan erdélyi« irodalmukat? Irodalomtörténeti kötelességének tartja az író és közönség viszonyának vizsgálatát, és az erdélyi irodalom esetében ez azért kap különös jelentőséget, mert itt a múltjával teljesen ellenkező feltételek közé került közösségről, irodalomról van szó, ez az irodalom a társadalmi, politikai események eredménye is bizonyos mértékig. Elismeri azt a hibáját, hogy az esztétikai szempontok hangsúlyozása és az egyes jelenségeket képviselő írók egyéniségének, lelkialkatának, művészi értékeinek erősebb vizsgálata helyesebb lett volna a szociológiai nézőpont mellett, és ígéretet is tesz arra, hogy a készülő erdélyi irodalomtörténetében ezt pótolni fogja. Szenczei László „rövidlátóság”, „áltudományos társadalomtudományi kenetesség”, a művészet „szabadságát” kétségbe vonó vádjait elutasítja azzal az érveléssel, hogy „én és a fogalmakkal tisztában levő irodalomtörténetész társaim kivétel nélkül azt valljuk, hogy az irodalom körébe csak az tartozik, ami a művészi kifejezés bizonyos mértékét megüti. Az írni tudás éppolyan kelléke a Parnasszusra vágyóknak, mint az olvasni és megérteni tudás azoknak, akik mások felett ítéletet mondanak.”²⁷

Végül Jancsó Elemér 1935. október 26-án levelet ír Babits Mihálynak azzal a kéréssel, hogy Babits nyújtson válaszlehetőséget számára a további vitacikkek kapcsán. Babits közli, hogy a novemberi számban már nem tudja közölni, de szerinte ez a vita már elvesztette virulenciáját, és egy decemberi válasznak sem látja különösebb értelmét. Jancsó Elemért a Babitscsal folytatott beszélgetései meggyőzték arról, hogy „minden irodalmi jelszót alkotásokkal kell igazolni, s ha megszülettek a nagy alkotások, akkor véget kell érjen a kritika nélküli dicséretnek kora. Vallani és vállalni kell a harcot nemcsak kifelé, hanem befelé, saját hibáink felszámolására is.”²⁸

Jancsó Elemér számára e vita tanulsága abban áll, hogy egyes tévedései ellenére is termékeny vita volt, mert hozzájárult az erdélyi irodalom alakulásának egy olyan szakaszához, amely az irodalom és társadalom viszonyának újragondolásához vezetett. Az irodalom és társadalom egymást valamilyen módon mégiscsak szolgáló viszonyát erdélyi vonatkozásban azért tartja fontosnak, mert szerinte az erdélyi irodalomnak ugyanaz a célja, mint az erdélyi társadalomnak: a nyelvet és önmagát megtartani. Ennek egyik oka, hogy az erdélyi irodalmat kívánja a társadalom szolgálatába állítani, az, hogy „az erdélyi magyar élet megszervezésében irodalmi életünk létrehozása volt eddig a legnagyobb és legsikerültebb tett”.²⁹ Jancsó utal Gyárfás Elemér azon cikkének vitájára, amely az erdélyi magyar irodalom és erdélyi magyar társadalom egymást szolgálásának fölvetése kapcsán kialakult, és Reményik Sándor állításával szembehelyezkedve, hogy ti. a politikus a „tett”, a költő a „gondolat” embere – és így a kettő összeegyeztethetetlen –, arra a következtetésre jut, hogy e két felfogás között egy harmadik útnak is lennie kell: „ami a napi politikától mentes kisebbségi élet társadalomszemléletét beviszi az egyéni problémáival vívódó, önmagába zárkózó, betokozódni akaró írói lélekbe”.³⁰

Ezt a harmadik utat *erdélyi realizmusként* nevezi meg és teszi magáévá mint járható utat. A *Független Újság Demokratikus szellemi arcvonal* címmel 1937-ben ankétot hirdet, és az erre érkezett hozzászólásában fejti ki az erdélyi realizmus jegyében elvégzendő feladatokat. Az irodalmi és társadalmi élet nagy ellentmondásaira kell feloldó megoldást találni. Ilyen feloldandó problémának nevezi – már a *Nyugatban* megjelent, vitát kirobbantó cikkében is – az erdélyi irodalom középosztályi jellegét, az író és olvasóközönség egymásra találását, az írók világnézetekre, csoportokra oszlását. Jancsó Elemér feladatként jelöli meg az írók számára a „kisebbségi élet taposómalmába való leszállást”, „felkeresni a külvárosok néma szegénységét”, „megláto-

gatni a vizsgabarikádokon elvérző ifjúságunkat”, felismerni a „magyar falu önmagát tépő fájdalomát”, az irodalmi kávéházak látogatása helyett a kisvárosok és falvak látogatását javasolja a néppel való kapcsolat valós megteremtéséért. A világnézeti elzárkózást fényűzésnek tartja kisebbségi életben, az erdélyi valóság azt követelné meg, hogy ne az „egyéni érdekek”, hanem a „nemzeti problémák megoldási vágya” vezérelje az erdélyi írókat. Ilyen nemzeti probléma a magyar nyelv, a magyar iskolák, az egész erdélyi magyarság, amelynek védelméért világnézetektől független közös cselekvésre szólítja fel az erdélyi írókat.

Jancsó Elemér ekkor még csak cselekvési terveket fogalmaz meg, az erdélyi realizmus fogalmát később rögzíti. Az 1937-es Vásárhelyi Találkozón mondja: a fiatal erdélyi írók eszmevilágát hivatott kifejezni ez a szókapcsolat: „erdélyi realizmus, ez a két szó mindent magába foglal, kifejezi azt, hogy Erdélyben akarunk élni és Erdélyt akarjuk megismerni a maga ezerféle adottságában és a művészet síkjára emelve óhajtjuk továbbadni mindenkinek. A realizmus pedig azt a szemlélési módot jelenti, amivel a dolgokat látjuk, jelent módszert és egyúttal jelent életfelfogást is.”³¹

A kolozsvári Ady Endre Társaság (1933), melynek vezetője Jancsó Elemér, további vezetőségi tagjai pedig Szabédi László, Kovács György, Kovács József, Koós Kovács István, Mikó Imre, Bözödi György voltak, 1933 második felében csaknem minden erdélyi író tagjai között tud. Ez egy világnézeti heterogén társaságnak bizonyult, amely állandó támadásoknak volt kitéve. Jancsó elmondása szerint „e támadások egyetlen haszna az a világnézeti tisztulás volt, amelyik elvezetett a Vásárhelyi Találkozó alkalmával az erdélyi realizmus jelszavának és írói programjának hirdetéséig.”³² Ez az út az *Új Arcvonaltól* az Ady Endre Társaságon, az 1937-es Vásárhelyi Találkozón át az erdélyi realizmusig egy szellemi megtisztulási folyamatot jelentett. Az 1937-es Vásárhelyi Találkozó az akkor már három világnézetre szakadt erdélyi fiatal írókat úgy tudja egységbe tömöríteni, hogy elismerik a nép és az irodalom egységét, akarják a való élet megismerését és művészi feltárását és a nemzedéki ellentétek megszűnését, a román–magyar közeledés megteremtését.

Az erdélyi realizmus jelszavának hirdetésekor Jancsó Elemér tudatosan kitér arra, hogy e jelszó nem jelenthet mítoszteremtést, és semmiféleképpen nem szándéka a transzszilvanizmussal való elvi vitázás, sokkal inkább az erdélyi élet sokoldalú, nem csupán az anyagi világ, hanem a múltjában gyökerező Erdély lelki valóságainak megismerése. Azok, akik a realizmus megteremtésében az irodalom „kettészakítását” vélik felfedezni, rosszakaratúságból tehetik csak meg, mert Jancsó szerint „az irodalom magas síkjain a humánus egységében csak egyek vagyunk. Hisszük és hirdetjük, hogy csak egy magyar irodalom van, de ennek az irodalomnak sok arca van.”³³ Az erdélyi realizmus tehát nem tartott sokáig, 1935–1938 közé tehető, és nem is akart nemzedéki program lenni. Egész egyszerűen Jancsó Elemér feladatokat nevez meg, hogy az erdélyi irodalmat, az erdélyi magyarságot akkor, abban a történelmi, társadalmi helyzetben milyen cselekvések szolgálnák, de amikor eljut a fogalom tisztázásához, amely önmagában is az egységkeresést jelöli, egy évre rá Tamási Áron elvállalja a kolozsvári *Ellenzék* Vasárnapi Szó című mellékletének szerkesztését. Tamási személyében biztosítva látják a szellemi egységet, és a Vasárnapi Szó *Nemzedéki vallomás* fórumát aláírók vállalják, hogy az egység nevében nem fegyverszünetet, hanem békét kötnek egymással az erdélyi magyarság iránt érzett felelősség érdekében. Meghirdetik a magyar valóságnak és értékeinek kutatását azon történelmi tapasztalatra alapozva, hogy a nemzettest éltető és megtartó ereje társadalmában nyugszik. A népi közösség erkölcsi megújulását az egyházaktól várják, a gyakorlatit a Népközösség intézményeitől.

E nemzedéki vallomás azt hirdeti, hogy az erdélyi magyarság lélekben önmagára talált, amit az élet tényei igazolnak, és ezek a tények az egységre mutatnak. Ez az

egység jelenti, mint az aláírók mondják, az erdélyi magyarság új életformáját, amely családdá alakult nemzeti közösség.³⁴

77

■ JEGYZETEK

1. In: Jelszó és mítosz. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Pomogáts Béla. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 5–14. A Pomogáts által számba vett viták a következők: 1. Vita az erdélyi magyar irodalomról. Napkelet. 1920.; 2. Viták a transzilvanizmusról. Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István: Kiáltó szó, Erdély, Bánság, Körös-vidék és Máramaros magyarságához c. röpiratot követő viták az 1920-as években; 3. Vita Makkai Sándor Ady-értelmezése körül. Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. 1927; 4. Vita Ravasz László bírálatáról. Ravasz László: Irodalmi skizma című tanulmánya megállapításai ellen. 1928; 5. „Vallani és vállalni”-vita. Berde Mária: Vallani és vállalni. Erdélyi Helikon. 1929; 6. Az Erdélyi Helikon és a Korunk vitája. Gaál Gábor: A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai. Korunk. 1930; 7. Vita a fiatal irodalomról. Kuncz Aladár kezdeményezi az Erdélyi Helikon 1930-as évfolyamában; 8. A Magunk revíziója-vita. 1931; 9. Élet és irodalom vita. Erdélyi Helikon ankétja 1932; 10. Az Erdélyi Magyar Írói Rend vitája. 1933; 11. Nem lehet-vita. Makkai Sándor 1936-os Magyarországra települése váltja ki; 12. A Vásárhelyi Találkozó vitája. 1937. október. Tamási Áron kezdeményezésére az összefogás jegyében szervezett Vásárhelyi Találkozó körül.; 13. Jelszó és mítosz-vita. Szemlér Ferenc: Jelszó és mítosz. Erdélyi Helikon, 1937; 14. Az Erdélyi Helikon állásfoglalásai. 1940. december 29-i kolozsvári, majd az 1942. évi utolsó marosvécsi írótalálkozó közös közleménye; 15. A Termés ankétja. 1942. Kolozsvár.
2. Chinezú munkáját Jancsó Elemér 1969-ban is úgy értékeli, mint a magyar irodalomról addig román nyelven megjelent legrészletesebb munkát.
3. Az 1925–1926. évben elfogadott doktori értekezések kivonata. Budapest. Pázmány Egyetem. 88. Jancsó Elemér: Erdélyi jelleg a magyar irodalomban. (J. E. hagyatékában.)
4. L. uo. 96.
5. Jancsó Elemér: Erdélyi jelleg a magyar irodalomban. 1926. Kézirat. 3.
6. In: Jancsó Elemér: Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. s.a.r. Mózes Huba. 11.
7. Uo. 21.
8. Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében. 1914–1934. Merkantil-nyomda, Bp., 1935. Nagy László Könyvtár 4.
9. I. m. 73.
10. I. m. 74.
11. I. m. 79.
12. I. m. 83.
13. Különnyomat. Cluj-Kolozsvár, Ny. n., 1934. 1.
14. Uo. 3.
15. Uo. 9.
16. Jancsó Elemér: A fascizmus. Különnyomat a Testvériség 1933. szeptemberi számából. 10.
17. 1934. Erdélyi Tudományos Füzetek 65. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai.
18. Vö. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Erdélyi Tudományos Füzetek, szerkeszti György Lajos. Cluj-Kolozsvár. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság. 1934. 4. E bekezdés a Jancsó műveinek 1971-es kiadásából hiányzik, nyilván nem ok nélkül.
19. Idézi Jancsó Elemér: i. m. 16.
20. Dr. Jancsó Elemér: Előfizetési felhívás! „Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1933-ig” c. művére.
21. Jancsó Elemér: Babits és az erdélyi irodalom. Utunk, 1971. augusztus, 32.
22. Uo.
23. Megjelent a Nyugatban. 1935. II. 136–140.
24. Schöpflin Aladár: Erdélyi irodalom. Nyugat. 1935/7. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
25. I. h.
26. Jancsó Béla: Irodalom és közélet. 109.
27. I. m. Nyugat 1935/8.
28. Jancsó Elemér: Babits és az erdélyi irodalom. Utunk, 1971, 32.
29. Jancsó Elemér: Erdélyi élet – erdélyi irodalom. Független Újság. 1936. április 4–11. 3.
30. I. h. 4.
31. Jancsó Elemér: Az erdélyi realizmus. 140.
32. Jancsó Elemér: Két Ady-társaság története. Utunk, 1969. január 24. 4.
33. Jancsó Elemér: Realizmus az új transzilvániai irodalomban. Nem a nemzedék-probléma a fontos, hanem az írók eszmevilága. Független Újság. 1938. június 25. 9.
34. Ellenzék. 1939. október 15. 11.o. Nemzedéki vallomás. Aláírók: Abafáy Gusztáv, Albrecht Dezső, Asztalos István, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter Béla, Gagyi László, Jancsó Elemér, Juhász István, Kacsó Sándor, Kemény János, Kéki Béla, Kovács György, László Dezső, László Ferenc, Mikó Imre, Nagy András, Nagy Ödön, Parádi Kálmán, Pálffy Károly, Szabó István, Szabó T. Attila, Szemlér Ferenc, Senczei László, Szücs Elemér, Teleki Ádám, Váro György, Vásárhelyi Z. Emil, Venczel József, Vita Sándor, Vita Zsigmond, Wass Albert.